

Střítecký, Jaroslav

Karafiát, Jan (editor)

Čechoslovakismus dnes: co si pamatujeme, co jsme zapomněli

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 2. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 291-296

ISBN 978-80-210-8879-5 (1. sv.); ISBN 978-80-210-9569-4 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142503>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ČECHOSLOVAKISMUS DNES: CO SI PAMATUJEME, CO JSME ZAPOMNĚLI

Při studiu národních identifikací bijí do očí tři paradoxy: 1. Objektivně vzato jsou tzv. moderní národy velmi mladé. Subjektivně však v nacionálních identifikacích fungují jako něco neobyčejně starobylého, pra- nebo dokonce předdějinného. Závrat z domnělé starobylosti má nahradit legitimizační argumenty. 2. Nacionalita je univerzální. Projevuje se však výlučně partikulárně. V tzv. moderním světě každý musí mít nacionalitu, stejně jako má pohlaví, tj. nemůže zůstat nerozlišen. Zároveň však partikularita nacionalismů neumožňuje ustavit univerzálnější kontext; dohody a svazky ze základny nacionální bývají křehké, neodolné, nespolehlivé, jak vidět z dějin i ze současnosti. 3. Politická síla nacionalismu příkře kontrastuje s jeho ubohostí a nekoherencí filozofickou.

Kult národa úzce souvisí s kultem smrti a s kultem mrtvých. Vyžaduje hrdiny a ti jsou něčím zcela jiným než občané. Vzorec „hrdina“ je mnohem starší než vzorec „občan“, a snad právě proto spojuje tak bezprostředně projevy vystupňovaného života (láska, ale také zápas) se smrtí. Hrdinství spočívá v systematizaci ochoty přijímat a rozdávat smrt podle určitých pravidel. Děje se tak na velmi široké škále, od skutečně zpřerážených kostí a zkrvaveného masa po produchovnělé sublimace poetické. Hrob neznámého vojína je věru charakteristickou svátostinou tohoto kultu, v každém jiném neznámou.

Stará náboženství vázala fatalitu a nahodilost do vyložitelných celků. Idea národa zaplňuje prázdno po sociální integrativitě těchto náboženství: fatalitu proměňuje v kontinuitu a nahodilost ve význam. Tak může, bohužel, magie nacionalismu obracet možnost v osud. Za náboženského a dalšího hodnotového pluralismu stává se náhradním symbolem suverenity národní stát. Korunuje představu horizontálního společenství (nahradila starší představu Boží obce), pro niž navzdory všem

zájmově diferencovaným skutečností bylo tolik miliónů Evropanů v posledním dvoustoletí nejen ochotno zabít, ale dokonce i umírat.

Pro poctivost připomenu, že jsem úvodem parafrázoval základní myšlenky dnes již slavné knihy Benedicta Andersona *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

„Podstatou národa je, že mnoho jedinců má mnoho věcí společných, a také, že všichni společně mnoho věcí zapomněli.“ (Ernst Penan)

Smíme se zastavovat na čáře povinného kolektivního zapomnění, před pokusy na zapomenuté se rozpomenout? Smíme se poddat vábníčkám národoveckých pištců? Je důstojno lidské osoby, o níž mnozí z nás věří, že je obrazem Božím, aby se nechala proměnit v krysu bezmyšlenkovitě následující mámení krysařovo?

Čechoslovakismus nehodlám ani v nejmenším obhajovat. Nehodlám však ani podávat další variantu jeho obvyklé kritiky. Nedemokratické jsou nacionální identifikace všechny: Fiktivně sjednocují různorodé, ustavují rozsáhlá horizontální společenství, založená na vytěsnění skutečných problémů obraznými unifikacemi. Pravým věcem dávají falešná jména. Čechoslovakismus není ani lepší, ani horší než všechny ostatní.

Doporučuji rozeznávat dva typy čechoslovakismu: 1. Čechoslovakismus jazykový, jenž nebyl Slovákům vnucen Čechy, nýbrž okolnostmi. 2. Čechoslovakismus jako teorii jediného národa československého, oficiální teorii první ČSR.

Stoupenci i odpůrci čechoslovakismu, každý ze svých důvodů, tento rozdíl zamlčovali. Tím důležitější je pro nás, zdá se mi, jeho jasné a věcné vymezení.

Ke dvěma teoreticky pojatým typům čechoslovakismu měli bychom přidat třetí, nejživotnější: smíšená manželství. Jednou plodí Čechy, jindy Slováky. Vyzná se někdo v náhodách, jež způsobují právě to nebo právě ono? Je vůbec důležité se v této dimenzi třídit vyznat? Nebylo by lépe právě taková spojení a jejich plody přijmout jako dar, jako výzvu k překročení nacionální i jiné omezenosti? Povšimněme si dobře: jde tu přece o obohacení, která původní zdroje nezapírají, nýbrž zcela nově aktualizují k vzájemné porozumivé radosti. K tomuto typu přiřadil bych též rodiny slovakizovaných Čechů a čechizovaných Slováků.

První typ čechoslovakismu spočíval v nevyjasněnosti jazykové a byl charakteristický pro dobu před vznikem a rozšířením spisovné slovenštiny. Teprve druhotně a nepříliš účinně byl včleněn do teorie čechoslovakismu národního a politického, tedy do typu druhého. Původně byl na takových teoretických konstrukcích nezávislý, byl záležitostí jazykové praxe. Příkladem může být slovakizovaná kralická bibličtina, příklady můžeme ovšem též vzít z jazykové skutečnosti, kterou netřeba odvozovat z českého vzoru. O čechoslovakismu mluvím v této souvislosti pouze proto, abych poukázal na společný jazykově historický horizont oné nevyjasněnosti a abych tento horizont oddělil od čechoslovakistických výkladů druhého typu. Ty totiž sugerují odvozování jednoho jazyka z druhého, jakési odpojení slovenštiny od jazyka českého vlivem povětšinou nepříznivých okolností politických. K tomu

nevidím žádný reálný důvod. Nesmíme totiž zapomínat, že nevyjasněnost jazyková nebyla slovenskou zvláštností. Před moderními jazykovými kodifikacemi byla něčím přirozeným a obvyklým. Neexistovala například němčina jako kulturní jazyk všech Němců, němčina proti rozrůzněnosti živých dialektů, podobně neexistovala v tomto smyslu ani čeština, ani slovenština. Jednotné kulturní jazyky musely být vytvořeny kodifikačními činy. Vydávat je za přirozený a nutný výraz dosavadní vývojové kontinuity není nesporné. Víme například, že humanistická kodifikace živou latinu umrtvila, Dobrovského kodifikační čin zakotvil češtinu v jazyce 16. století a sugeroval, že mezitím pouze degenerovala apod.

Zajímavé je, že nejvýznamnější krok od čechoslovanštiny ke slovenštině učinilo slovenské hnutí paralelně s jiným významným krokem českým: roku 1843 takto vykročili štúrovci; roku 1846 Karel Havlíček Borovský. Obojí znamenalo vykročení z mlhavého slovanství (čechoslovanství) ke svěbytné národnosti. Rozdíl spočíval v tom, že štúrovci vykročili k sebedefinování jazykem, tedy podobně jako sedmatřicet let dříve pro Čechy Jungmann, kdežto Havlíček k sebedefinování občanstvím a jeho místem v modernizaci tehdejšího soustátí.

Oscilace mezi orientací slovanskou a vyhraněnější národní byla příznačná pro Čechy i Slováky a regionálně přetrvávala dlouho po zásadních rozhodnutích k národnosti v užším smyslu. Tak například na Moravě lze dobře sledovat ostrovy havlíčkovské a ostrovy slovanské. Havlíčkovské češství se rychle ujalo v prostředí tradičně a úplně českém, kdežto tam, kde se moravští Češi definovali především tím, že nejsou Němci, projevovala se silněji linie všeslovanská. V německém Brně demonstrovali Češi nápadněji než jinde rusofilské tendence (Pazdírek zde otevřel první české knihkupectví s firemním štítem „*Knížnyj magazin*“ v azbuce, Janáček se i umělecky vyhranil jako rusofilní Slovan nejen proti brněnským Němcům, ale též proti Novákové větvi Dvořákovy kompoziční školy apod.), kterážto retardace vedla později ke groteskně pokrokářským dezinterpretacím.

Jazyková otázka, v nedávné minulosti tolikrát matoucně a dokonce i vražedně explozivní, zdá se mi střízlivě a přitom plně vytěžitelná jako otázka nezvládnuté delatinizace. Osvícenému věku jevila se jako přirozený pokrok, což ani dnes nelze popřít. Ani dnes však nemůžeme říci, že by se delatinizace byla plně vydařila. Bylo by přínosné bez nacionálně kontinuitních fikcí přezkoumat rozdíl mezi germanizací Čechů a maďarizací Slováků. Známe následující výchozí body: 1. Josefínská germanizace byla anacionální, osvícenská, spjatá s modernizací shora. Zhruba o padesátiletí předešla maďarizaci Slováků, tj. delatinizaci soudnictví, vyššího úřadování a vzdělání. 2. Češi, kteří měli vyšší vzdělání než školu triviální, byli takto germanizováni plně a v klidu. Šlo o anacionální delatinizaci, nikoli o agresivní odnárodňování nebo přenárodňování neněmeckých obyvatel. 3. Zemská opozice proti vídeňskému centralismu, trvající na státoprávní kontinuitě českého státu, byla jedním ze silných podnětů první vlny českého národního obrození. Nesla ji aristokracie, její podporou ji vyjadřovalo hnutí intelektuální a kulturní.

4. Na dějiny Uher a na Uherský stát nelze pohlížet očima stoupců nebo protivníků ideje národního státu maďarského. 5. Protifeudální emancipační složka v Uhrách (Széchenyi, Wesselényi, Kossuth apod.) operovala již v poloze nacionalita = demokratizace, a to se známými protislovanskými důsledky. Toto stadium prožívali Češi i Němci v Čechách a na Moravě již ve fázi budování vlastních občanských společností. Fázový posun mezi Předlitavskem a Zalitavskem zasáhl do národnostních problémů Slovenska zvláštním způsobem, odlišným od národnostních dějů v českých zemích.

Tak jako česká a německá, i slovenská společnost vznikla nově jako jazyková varianta společnosti občanské. Vztah k etnickým poměrům byl přitom velmi relativní. Mnoho Čechů se za této přeměny stalo Němci a naopak, mnoho Slováků Maďary a naopak, do přetavování byly vtaženy i další menšiny. Proti tomuto faktu nemohou obstát fikce o pra- či předdějinných národních charakterech (principech), jež tisíciletým vzájemným zápolemím naplňují smysl dějin stanovený národoveckými profesory. Nejde jen o to, že takové dějepisné obrazy jsou chybné, že neodpovídají skutečnosti. Kryjí subjektivní stránku přeměny společností malých struktur ve společnosti struktur velkých zpětnými historizujícími projekcemi, a navozují tak sklon dávat skutečným věcem falešná jména. Ten vede často k vybočení z původní funkce, komplikuje rozvinutější modernizaci retardačními prvky předobčanskými a vytváří živnou půdu pro likvidační záměnu demokraticky emancipačních složek za demagogii masových aklamací. Jak víme, a bohužel znovu vidíme, začíná to nenápadnou záměnou práv člověka a občana za právo národa na sebeurčení, méně nenápadně pak pokračuje rozlišením obyvatelstva na příslušníky státotvorného národa a na ostatní, přičemž manipulace s pojmy národ, lid, národnostní menšina a etnická skupina jsou stejně nestydaté, jako klasické manipulace s pojmem rasa.

S politováním nutno konstatovat, že idea národního státu je v českém, slovenském i v československém velkovyprávění stále ještě přítomna. Dokonce i v disidenci a v emigraci se o ní psalo jako o něčem přirozeném. Může být ve středoevropských poměrech něco tak nereálného a potoky násilně prolité krve vyžadujícího pokládáno za přirozený nárok?

Idea národního státu, původně nesená myšlenkou konkretizace všeobčanské společnosti stažením do zdánlivě přirozených etnických hranic (srov. Thierry, Guizot, Gervinus, Palacký), vytěšňuje ideu státu občanského.

Naše první republika s tím udělala své zkušenosti, dodnes poučné. V debatě nad první ústavou se podařilo uhájit občanskou, a nikoli nacionální definici státu. Čeští nacionalisté (Kramář, Dyk apod.) chtěli republiku definovat jako národní stát. Hradní politika ve spojení se socialistickou (Tuzar) tomu zabránila, ovšem za cenu kompromisů, které se nezamýšleně staly novou základnou nacionalistické praxe.

V této souvislosti byla realizována koncepce čechoslovakistická. Ve stručnosti zde nutně nemohu a nehodlám shrnout veškeré její kořeny a důvody. Přece však musím říci, že se tu zamlčeně projevila tendence k nové variantě národního státu.

Oslabovala směřování ke státu občanskému. Základní slabinou čechoslovakismu byla nevyhraněnost, kompromisnická nerozhodnost mezi českoslovenstvím jako politickým (občanským) národem a čechoslovakismem jako nacionální teorií národa státotvorného. Na tuto nevyjasněnost, která tehdy připadala politické pragmatizaci jako takticky účinná, čechoslovakismus zhynul a republika s ním. Hradní politika sice udělala vše, co mohla, aby idea státu národního nevytěsnila ideu státu občanského. Masaryk i Beneš pokládali zmíněnou nevyjasněnost za kompromis výchovný, a to na všechny strany. V důležitých projevech se k tomu stále vraceli povzbuzující hlavně Němce k aktivismu a obyvatelstvo české a slovenské k republikánským ctnostem, mezi něž na předním místě patřila národnostní snášenlivost, zásadní rozhodnutí však lidovýchova nahradit nemohla. Čechoslovakismus neztroskotal na ideji politického (všeobčanského) národa, nýbrž na ústupcích cítění nacionálnímu. Dodnes poučné: stanovisko osvícené a občanské může být zlikvidováno nikoli vlastními slabostmi nebo vnější silou, nýbrž reálněpolitickým pokusem ke hře s démonem nacionalismu; i občanství politikové k ní mívají sklon, očekávající posílení své pozice přízní předsudečně rozvášněných davů a namlouvající svému svědomí, že právě oni svedou vášně rozumným směrem a davy postupně převychovají v občany.

Idea národa československého coby národa občanského byla za první republiky mimo jiné pokusem o dodatečnou realizaci bolzanovské myšlenky dvojjazyčného národa. Před více než dvaceti lety pokusil se na bolzanovskou variantu coby protiváhu jungmannovského češství jazykového upozornit Jan Patočka. Podobně jako předtím Rádl, zůstal nevyslyšen. Alternativa je to přitom naprosto jasná: ve společnosti s plně a všeobecně zaručenými občanskými svobodami poklesly by jazykové spory rázem na úroveň pragmaticky řešitelné banality.

Okolnosti realizaci této myšlenky příliš nepřály. Přece jen by však měla nepochybně větší šance, kdyby se od počátku a zřetelně vztahovala na všechny občany, tedy nejen na Čechy a Slováky, ale v naprosto stejné míře i na Němce, Maďary a všechny občany další.

Nacionální varianta čechoslovakismu zdůvodňovala ideologii sebeurčení expanzí českého státu do mocenského vakua hornouherského. Tato skutečnost bránila plnému uplatnění varianty bolzanovské více než cokoli jiného. Nemyslím, že by bylo možno českou expanzi bez bližšího rozboru odsoudit, významné části slovenského národa nebyla proti myslí, kromě známých diskriminací a nevýhod přinesla též nesporné pokroky, bez nichž by slovenský národ byl v jiné situaci, patrně horší. Aby toto běžné mínění bylo možno prohloubit, poopravit nebo vyvrátit, potřebovali bychom co nejstřízlivější rekonstrukci výchozích konstelací a v nich obsažených alternativ. Přes některé slibné náznaky z pera slovenských i maďarských historiků taková rekonstrukce dodnes chybí. Dosud tradovaný obraz jeví se jako groteskní směsice čechoslovakistického nacionalismu (záchrana slovenských bratří před naprostou maďarizací, kterou, bohužel, i T. G. Masaryk navíc vydával za

proticivilizační barbarizaci), apologie maďarské republiky rad a jejího inspirativního díla na východě Slovenska, a nakonec marxisticko-leninské kritiky české buržoazie za to, že si na Slovensku hodlala zřídit své koloniální panství.

Ke zbytečným napětím mezi Čechy a Slováky, též ve vztahu k čechoslovákismu, vede mechanismus, který Freud nazval narcismem malých rozdílů. Ještě Češi mé generace jej znají jako úzkostné vyhánění domnělých germanismů z češtiny – po druhé světové válce, po odsunu německého obyvatelstva, v době, kdy nám víc než germanizace hrozilo, že se nenaučíme slušně vůbec žádným jazykům, ani ruštině. Narcismus malých rozdílů je znám i v jiných než nacionálních polohách, například v politických hnutích a ve hnutích náboženských často vidíme hysterickou snahu o zachování sebeidentity vůči malému rozdílu, snahu, která je k bližšímu mnohem agresivnější než k tomu, co je vzdáleno. Za vzor mohli bychom si vzít malé děti české i slovenské: bez problémů si rozumějí, jazykový rozdíl je pro ně spíše atraktivní, láká je k vzájemnému napodobení, dokáží ocenit půvab rozdílů, myslí a jednají věcně. Pochopitelně, jen do té doby, dokud jim nevstoupíme, že by se mohli v blízkém druhém úplně ztratit. Dokud jim nevstoupíme hrůzu z asimilace.

Nepředpokládanému rozboru nemělo by ujít, že české a československé velkovyprávění je velkovyprávěním protestantským. Všem nám zachránilo, co jsme. Svého času pro to prokázali smysl katoličtí bernolákovci i drobná katolická inteligence v Čechách a na Moravě, bez níž by nebylo díla obrození. Právě proto nutno tradiční evangelický i tradiční katolický výklad našich dějin detabuizovat, podrobit věcně kritickému prozkoumání. Povznesli bychom se tak snáze nad malicherné dnes i vědecky. Není to záležitost zvědečtění coby zesvětštění. Křesťané, jimž se konečně znovu otevřel prostor veřejnosti, mohli by stanout na velmi čestném místě, snad i v čele svědomité kritiky, nezaslepí-li je pýcha z dějinného zadostiučinění tak, že by svou budoucnost viděli výlučně v minulosti.

Ještě TGM vyprávěl Čapkovi o Slovácích moravských a uherských. Dnes jsou jedni Čechy, druzí Slováky. Je to tak dobře? Je to tak odjakživa a přirozeně? Ve kterých z šesti dnů Stvoření švihl Hospodin bičem tak rázně, že dodnes každému, kdo by se zapomněl v meziprostoru, musí být přetnuta leb?